

Šavrinke

Trgovske poti po Istri v prvi polovici 20. stoletja

(brošura ob razstavi)

Ženske delovne migracije v prvi polovici 20. stoletja v Istri

Šavrinke nekoč in danes

Poglavitna značilnost Istre prve polovice 20. stoletja je bila gospodarska zaostalost ter zapoznena industrializacija, pospremljena s čezoceanskimi, kot tudi tedenskimi in sezonskimi delovnimi migracijami v obalna mesta. Večina prebivalcev se je ukvarjala s poljedelstvom, pri čemer je manjši odstotek ljudi posedoval večji del rodovitnih površin, večina prebivalstva pa manjše, nerodovitne, razpršene in težko dostopne koščke zemlje. Rezultat pogostega menjavanje političnih sistemov, velikih družin, vojn in marginalizacije večinsko ruralnega, slovensko in hrvaško govorečega prebivalstva Istre je bila revščina, socialna ogroženost in občutek nezmožnosti vplivanja na dano situacijo. V takšnih okoliščinah je bila (pre)prodaja izdelkov in pridelkov med ruralnimi in urbanimi območji pospremljena z drobnim kontrabantom osnovni vir prihodkov ne samo posameznikov, temveč tudi družin in celotnih vasi. V mozaiku istrskih delovnih migracij so pomembno vlogo odigrale prav ženske (pre)prodajalke, ki so v vojnah in revščini postale ključne oskrbovalke družine. Takšne pollegalne ekonomske taktike so bile običajen način preživljanja kot tudi izhodi v sili, ki ga je uzakonjala stiska.

Poti, ki so vodile s podeželja v obalna mesta, so utrle zgodbe mnogih istrskih tovarnikov, (pre)prodajalcev, tihotapcev in popotnikov; poleg severnoistrskih mlekaric, krušaric, kolačaric, pastirjev in trgovcev z drvni, so v istrskih mestih prodajali svoje pridelke, izdelke in storitve tudi mošeniški in brseški trgovci s česnom, rakaljski, oprtaljski in humski lončarji, kastavski zidarji in mnogi drugi (pre)prodajalci. Ena teh zgodb je tudi trgovska pot Šavrin, preprodajalk z jajci med osrednjo Istro in Trstom iz obdobja med iztekom 19. stoletja in sredino 20. stoletja. Šavrinke so bile iz krajev med Pregarsko planoto in Kraškim robom; iz vasi Kubed, Gračišče, Dol, Hrastovlje, Truške, Trsek, Boršt, Nova vas, Sveti Peter, Lopar, Marezige in Pomjan. V osrednjo Istro so nosile različne artikle (sukanec, blago, milo, petrolej, poper...), ki so jih nakupile v tržaških trgovinah in za katere so jim tamkajšnji prebivalci plačevali z jajci. Jajca so tedensko znosile na tržaško tržnico in s preprodajo nekaj zaslužile. Krožna pot med domačo vasjo, Buzetščino ali Motovunščino in Trstom je trajala od tri do štiri dni, preprodajalk pa so jo prehodile tedensko.

V osrednji Istri se je jajčaric oprijelo poimenovanje Šavrinke. Ljudje iz današnjega hrvaškega dela Istrskega polotoka so pravili, da so jih tako poimenovali, ker so bile iz Šavrinije. Gračiške in kubejske trgovke z jajci se niso samoopredeljevale za Šavrinke, temveč so šele preko stika s prebivalci osrednje Istre spoznale in ponotranjile omenjeno etnično identifikacijo. Poimenovanje je sčasoma pridobivalo na poklicni konotaciji, v drugi polovici 20. stoletja, ko je jajčarstvo izginilo, pa so Šavrinke preko umetniških upodobitev, ter v kontekstu nastajanja nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško in naraščanja turistične dejavnosti pridobivalo tudi druge simbolne konotacije vezane na tradicijo, avtentičnost, slovensko Istro ipd. Kot je povedala ena izmed preprodajalk: »Nismo znale, da smo Šavrinke. Zdaj smo Šavrini vsi.«

Jedro razstave je življenjska zgodba ene izmed istrskih preprodajalk z jajci – Marije Franca iz Gračišča in etnografski fotostrip njene trgovske poti. Fotostrip je nastal ob odkrivanju in fotografskem dokumentiranju Marijine krožne trgovske poti med Gračiščem, vasmii v okolici Buzeta in Trstom. V oris življenjske in trgovske poti so vpleteni izseki iz intervjujev z Marijo, njenima hčerkama, odlomki iz knjig Marije Franca Šavrinke zgodbe I, II in III ter izseki iz terenskega dnevnika avtoric, pisan ob prehojeni poti.

Avtorici razstave: Nataša Rogelja (ISIM, ZRC SAZU), Špela Ledinek Lozej (ISN, ZRC SAZU)

Življenjska pot Marije Franca iz Gračišča

Otroštvo in šolska leta

Marija Franca je bila rojena 5. februarja 1907 v Gračišču, v hiši številka 16. Ko so po koncu prve svetovne vojne, leta 1918, moški prišli z bojišč v Romuniji, Galiciji, Šleziji in Sibiriji, je družina Babičevih štela sedemindvajset članov. Otroštvo z osmimi sorojenci je preživela pod skupno streho s starimi starši, družinami treh očetovih bratov ter samskim stricem.

Pred petinsedemdeseti leti se je začela prva svetovna vojna. To nam je zagrenilo življenje, konec je bilo srečnega otroštva. Od naše hiše je šlo na vojsko hkrati sedem mož, med njimi štirje poročeni. In pustili so vsak svojo kopico šestih otrok. Tudi moj oče nas je pustil šest, najstarejšemu med nami je bilo komaj sedem let... Ko so prišli možje na dopust, so pustili ženi naslednjega dojenčka... Moj oče je mami pustil sedmega... (Marija Franca, Šavrinske zgodbe, str. 25).

Pri Babičevih so se žene ukvarjale s peko kruha za trgovine, gostilne in splošno porabo, Marijin stari oče in oče pa sta bila cestarja. Osnovno šolo je obiskovala deloma v slovenskem in deloma v italijanskem jeziku.

Še kot otrok sem si nekaj želela, pa nisem vedela, po čem hrepenim. Pozneje sem spoznala, da sem si želela več znanja. Znanje pa je bilo v šolah, a za šolanje ni bilo denarja. Če sem kdaj staršem to omenila, so me takoj zavrnil. Naša družina je bila številna in pridelali smo komaj za vsakdanji kruh (Marija Franca, Šavrinske zgodbe II, str. 33).

Pred poukom je morala Marija gnati živino na pašo. Jeseni je spotoma nabirala kostanje. Z denarjem, ki so ga dobili ob prodaji kostanja, so starši kupili obleko in obutev za zimo. Vsakokrat, ko so peljali kostanj v Trst, so vzeli enega od otrok s seboj. Marija je preštevala dneve in noči, kdaj bo prvič na vrsti.

Marijina mati Ana Franca z otroci; Marija stoji skrajno desno
(iz družinskega arhiva Jolande Franca)

Jajca namesto denarja

Po koncu prve svetovne vojne, ko so v Istro prišli Italijani, je Marija pričela služiti kruh sama. S štirinajstimi leti jo je skupaj s starejšo sestro Ano v Istro pospremil oče.

Najina naloga je bila kupovati jajca in prodajati blago, kupljeno v Trstu. Oče nama je dajal nasvete o poštemem trgovanju. S tem delom sva nadaljevali vrsto let (Marija Franca, Šavrinske zgodbe II, str. 32).

Drugi bratje in sestre so po končani šoli prav tako začeli služiti denar sami. Sestre Tonca, Francka in Danica so bile šivilje, Karlina je služila v Trstu, Kristina je zbirala mleko in ga prodajala mlekaricam iz Rižane in Svetega Antona, brata pa sta delala doma. Marija je trgovala z ljudmi na Vrhovščini, v vaseh nad Buzetom.

Mi smo prišli, z jajci so nas čakali. Mi smo jim kaj prinesli, za kakšen predpasnik, ruto za na glavo, kakšne copate ali kaj. In niso imeli denarja. So nam dali na obroke za jajca. Ko so plačali, so naročili drugo. Prinašale smo jim, kar so nam naročili: petrolej, milo, gumbe, sukanec, igle, riž, sladkor... V zameno so nam dajali jajca in piščance. Se ni jedlo jajc. So mogli jajca dat, kamor so bli dolžni. Niso smeli jest jajc, so mogle odnest Šavrinke jajca. So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čemo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalila. »Ma, nič,« sem rekla. Zaradi mene, mi je prav, če mi reče Šavrinka. Mi smo pristali, so nas spoštovali dosti (intervju z Marijo Franca, 3. 12. 1994, Gračišče).

Imeti osla, plenier in to šavrinsko obrt je pomenilo toliko, kot danes imeti mercedes (Marija Franca, Šavrinske zgodbe II, str. 50).

Leta 1927 se je omožila z Jožefom Franco iz sosednje hiše, kamor se je že prej poročila starejša sestra Ana. Z Jožefom sta imela štiri otroke: Marijo, Ivana, Jolando in Cvetka. Jožef je delal na domači kmetiji in hodil na žurnade k večjim kmetom, Marija pa je hodila v Istro. S primožitvijo v družino Franca je Marija postala snaha Jožefove mame, Ivane Franca, ki je bila ena prvih gračiških preprodajalk, ki so hodile trgovat v osrednjo Istro. Marija in njena sestra Ana sta izmenično zbirali jajca, občasno pa tudi piščance, mesnine in žganje, jih tovorili in preprodajali v Trstu, ter si pomagali pri varstvu otrok.

Marija Franca in KUD Šavrini inu anka Šavrinke, Gračišče, 1996 (družinski arhiv Jolande Franca)

Življenje med mejami, conami in zapornimi stenami

Med drugo svetovno vojno je Marija ovdovela.

Ostala sem popolnoma na tleh, strta in uničena, s štirimi mladoletnimi otroki. Pred seboj nisem videla ničesar, mislila sem, da je zdaj vsega konec. Pa ni bilo tako. Otroci so zahtevali in potrebovali mater, posebno najmlajši, ki je bil star komaj dve leti... Sprva nas nobeden ni vprašal, od česa živimo... Hrano smo dobivali na karte, mi smo jim rekli tešere. To, kar se je dobilo na tiste kvadratiče, je bilo bore malo, le toliko, da človek ni umrl od lakote. Če si ne bi sami pomagali, bi bilo zares hudo (Marija Franca, Šavrinske zgodbe III, str. 7).

Ker je imela Marija v lasti nekaj zemlje, ni dobivala državne socialne podpore, zato je kljub novonastalim mejam, predpisom in carinam spet začela trgovati. Z oslom je znosila češnje, pršut, jajca in druge pridelke do movraške železniške postaje in se nato z vlakom odpeljala do Pulja, Reke ali Pazina. S posebnim dovoljenjem je lahko občasno prečkala mejo s cono A in cono B Julijske krajine, spotoma nesla preko preprodajalske artikle ter tako čez noč postala kontrabantarka, čeprav se njeno delo ni bistveno spremenilo.

Leta 1947 je bila obtožena sodelovanja pri tihotapljenju ljudi prek meje in za sedem mesecev je bila zaprta v puljskem zaporu. Leta 1951 se je družina preselila v novo hišo pod vasjo. V petdesetih letih so se otroci odselili.

V enem letu smo se poročili vsi trije, ampak vsak za sebe, čeprav je mati želela, da bi se vsaj dva skupaj. Ko da bi še enkrat pasali Nemci in požgali hišo. Tri ohceti v enem letu! (intervju z Marijino hčerko Jolando Franca, 18. 7. 1995, Gračišče).

Marija se je rodila v hiši, kjer je skupaj živelo sedemindvajset ljudi, sedaj, po petdesetih letih, je v Gračišču ostala sama.

Marija Franca na izletu z dijaki iz Ajdovščine, Motovun, 1996
(iz družinskega arhiva Jolande Franca)

Avtobus, tržaški magazini, potovanja in obujanje spominov

Po vojni je Marija občasno še vedno hodila preprodajat stvari v osrednjo Istro. Z avtobusom se je peljala do Buzeta in nadaljevala peš do Vrhovščine. Kdaj pa kdaj sta jo zapeljali tudi hčerki. Na tržaških razprodajah, v magazinih in na Ponte Rosu, je nakupila majice, kavbojke, spodnje perilo, blago, posodo in vse to odnesla v kraje, kjer je nekoč menjala petrolej in sukanec za jajca. S trgovanjem je nadaljevala do svojega osemdesetega leta, kljub temu, da po prejemu moževe pokojnine in odhodu otrok preprodaja ni bila več ključnega pomena za njeno preživetje. Priložnostno je ljudi v osrednji Istri, s katerimi je spletla prijateljske vezi, obiskovala do konca življenja. S hčerkama je Marija obiskala Belgijo, Turčijo, Romunijo, Bolgarijo, Poljsko, Češko, Španijo, Rusijo, Avstrijo, Madžarsko, Nemčijo, Francijo, Italijo in Dalmacijo.

Želela je spoznati svet. Ona je šla v toplice od tridesetega leta. V vasi je bila edina, ki je hodila v Istrske toplice (intervju z Marijino hčerko Jolando Franca, 18. 7. 1995, Gračišče).

Razen sester v Gračišču ni imela prijateljev. Te je našla med učitelji in učenci bližnje šole.

Ker je bil Koper daleč, avtobusnih zvez pa še ni bilo, vsaj ne toliko kot jih je danes, so mnogi učitelji stanovali pri meni. Pogovarjali smo se o vsem mogočem. Spraševali so me o preteklosti. ... Kasneje, leta 1979, je prišel na šolo Marjan Tomšič. Sedem let je živel v moji hiši in tu pisal. Ni bil zadovoljen, da šolarjem in njemu le pripovedujem. Pregovarjal me je, naj to tudi zapišem. Tako se je začelo (Marija Franca, Šavrinke zgodbe III, str. 13–14).

Učitelj in pisatelj Marjan Tomšič je Marijo spodbudil k pisanju in leta 1990 je izšla njena prva knjiga Šavrinke zgodbe, ki sta ji sledila še dva dela. V njeno hišo so prihajali novinarji, učenci, dijaki in študentje. Časa je imela dovolj in sodobno zanimanje za Šavrinke jo je zabavalo. Ob enem izmed intervjujev sva Marijo vprašali po receptu za dolgo življenje. Takole je odgovorila:

Čuj, recept je tako: pošteno delat in pošteno živit in si ohranit mirno vest. Ko nimaš mirne vesti, nimaš ne sreče, ne zdravja (intervju z Marijo Franca, 3. 12. 1994, Gračišče).

Marija je umrla na sveto Ano, leta 1996. Pokopana je na kubejskem pokopališču.

Marija in pisatelj Marjan Tomšič pri kamnitem kipu Šavrinke Jožeta Pohlana, ob petstoletnici poslikave cerkve Sv. Trojice v Hrastovljah
(iz družinskega arhiva Jolande Franca)

Trgovska pot Marije Franca iz Gračišča

Turistično -navtična karta Istra, Kvarner, 2013. Ljubljana, Kartografija.

Istra naju je spet sprejela lepo. Začetna nervoza je premagana s pomočjo večerje in pogovora z Marijo in njeno hčerko Jolando. Sproščeno se pogovarjamo o receptih, družini, otrocih, kontracepciji, Bogu, muslimanih v Trstu, ki jedo pršut, o mačkah in jutrišnji poti. Ni prepada med generacijami, v zraku je medsebojno spoštovanje.

Terenski dnevnik, 14. 7. 1995

Čuj, recept je tako: pošteno delat in pošteno živet in si ohranit mirno vest. Ko nimaš mirne vesti, nimaš ne sreče, ne zdravja.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Naslednji dan naju Marija in Jolanda zapeljeta do Buzeta. Našemu avtu sledita Jolandina sestrična Kristina in njen mož iz Avstralije. Skupaj gredo na izlet na Motovunščino, po poteh tete Zvane, torej po trgovski poti ene izmed prvih gračiških Šavrink, Marijine tašče Ivane. Zapeljejo naju do križišča, kamor je štirinajstletno Marijo in leto starejšo Ano pospremil oče, ko sta šli prvič na pot.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Šavrinke smo bile večne popotnice; tri, štiri dni so bile vse ceste, cestice in potke naše, in me njihovih.

Marija Franca, Šavrinske zgodbe II, str. 50

Na križpotju dobiva od Marije zadnja navodila. Srečamo starejšo domačinko, ki jo pozna, ker je Marija včasih hodila k njej po jajca.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Smo šle iz Gračišča proti Buzetu, po tej poti glavni, je samo ena. Smo šli čez Sočergo, Štrped... Od Buzeta naprej smo šle pobirat. Prvič je šel oče z nama s sestro do Juričičev. Je rekel: "Po tej stezi hodte, kamor čujeste peteline in vidiste kamine."

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Posloviva se, naprej nadaljujeva sami. Malo pred Jagodičjem srečava moža, oprtega na grablje. Povpraša naju, kam greva. Pokaže nama dve poti proti Čelu. Nisva prepričani, katera je prava, morda bi morali že prej zaviti v levo. Marija je namreč naročila, naj se drživa levo. Pripelje traktor, do vrha naložen s senom. Za njim vozi bela stoenka. Zaradi pogovora s traktoristom nastane v Jagodičju prometni zamašek. Traktorist s slamnikom pokomentira najina velika, do vrha nabasana nahrbtnika, z navezanimi spalnimi vrečami in fotoopremo, ter naju vpraša: "Ča idete u rat vi!?"

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Jagodičje je desno. V levo hodte, v desno so tudi neke bele hiše.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 7. 1995

Nebo postane v trenutku popolnoma črno, izstopajo le bela hiša, zeleni vinograd in rumene rože. Ravno ko prispeva do zapuščene hiše na koncu Jagodičja, se ulije kot iz škafa. Pred dežjem se zatečeva med razmajane zidove in zapuščene spomine. Brskava po razmočenih šolskih knjigah, preperelih kovčkih in razmetanih oblekah.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Ja, ja, se spominjam, Marčeva njiva so rekli. Samo sin in mati sta bila.

Marija Franca, komentar ob fotografiji, Gračišče, 14. 9. 1995

Prispeva na Čelo, verjetno sva našli eno izmed pravih poti.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

*Šle smo v strahu in skrbeh. Ko smo zagledale dimnike in naselja
smo si oddahnile.*

Marija Franca, Šavrinske zgodbe, str. 3

Rešiva se blata in robidovja Marijinih bližnjic ter nadaljujeva po asfaltirani cesti do Svetega Donata. Marija naju je opozorila, naj bova pozorni na znamenje pred vasjo.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

*Ma glavnih cest
sploh ni bilo, je
bilo samo kamenje...
Ko prideste v sred
vasi, je eno znamenje.
Pil ali pilič smo rekli.*

Marija Franca, intervju,
Gračišče, 14. 7. 1995

Relief Križanega v svetodonatski kapelici.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Je šla Šavrinka na Mater Božjo Snežno. Šavrinki je crknu osel na cesti. In ko se je potožila, so ji rekli Istrijani: "Šavrinka, jučer je bila Majka Božja Snežna, hvala in čast bodi. Si mogla doma bit. Prav ti je!" Se ni smelo bit na delu. So bli strašno pobožni.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 20. 6. 1996

Ko stopiš s fotoaparati in kamero natovorjen v vas, čutiš na sebi poglede, četudi so okna zaprta.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Smo prespali... Pač nekje smo prespali. Kaj je treba tudi to povedat? Kaj boste vi šli dol? Ma, tistih ljudi ni več! Smo prespali: Sveti Donat, Vrh, Paladini, Senj inu tudi Barušiči. Vsaki teden smo enkrat prespali. Je od tega šestdeset let in več. So vsi pomrli, ni nobenega. Vas ne bojo razumeli nič.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Zvonik na Vrhu opaziva že iz daljave. Zopet se pripravlja k dežju, zato greva najprej v gostilno. Čutiti je mestno razporeženje. Vprašava po Pikulićih, kjer je prenočevala na svoji poti Marija. Najdeva hišo in v njej Marijino znanko Andželo, ki ji pošilja pozdrave. Pokažejo nama senik, kjer so spale Šavrinke, in štalno, kjer so puščale oslička. Ko se poslavljata, naju mladi Vrhovščani povabijo na ples v gostilno Lambada na Senju, če bova do polnoči seveda uspeli pripešačiti do tja.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Osla sem pustila na Vrhu ali v Svetem Donatu. Kadar je bilo več jajc, sem znosila jajca na Vrh, drugače v Sveti Donat.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 9. 1995

Dobre volje greva proti Dolu in Dobrovi. Pri znamenju zavijeva z glavne ceste in nadaljujeva med vinogradi in polji.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

*Vino je najboljša kapljica. Se zna, mora bit mera. So nam dali vino. Oče je rekel:
"Nikoli stradat kos kruha inu četrt vina."*

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 7. 1995

V Dolu so ostale samo še tri kmetije. Marija (na fotografiji) je ostala sama z možem. Otroci so odšli v mesto, domov pridejo samo za praznike. Dobro se spominja Marije Kantonjerke, ki je prihajala k njej po jajca.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Je malo ljudi v Dolu. Mi smo prišli, z jajci so nas čakali. Mi smo jim kej prinesli. Za kakšen predpasnik, ruto za na glavo, kakšne copate al kaj. Niso imeli denarja, so dali na obroke za jajca. Ko so plačali, so naročili drugo, se ni jedlo jajc. So mogle odnest Šavrinke jajca.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Naprej naju pot vodi skozi Dobrovo, kjer naju pivovar iz Buzeta povabi na kozarec vina. V klet pride vsa vas in zbranim že stotič razlagava, kaj počneva.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

So bli tam bolj revni, slabo oblečeni. So kupovali samo sukanec za se krpāt. Tega smo največ prodali, sukanca za se krpāt.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Ko zapustiva Dobrovo in Klariće, greva čez Potoke. Tu se prične večerna kalvarija. Prepričani sva v najine orientacijske sposobnosti in Marijin opis poti. Za potokom bi morali zaviti desno. Zabredeva v območje tisočerih desnih poti in potokov, po katerih se kraj imenuje. Za vsakim pobočjem bi lahko bile te Medveje! Zaradi nadležnih komarjev se na slepo odločiva za eno izmed številnih desnih poti navzgor. Pot seveda ni vodila do Medvej, ampak naju je pripeljala pred cerkev in pokopališče. Po zemljevidu določiva, da je to cerkev sv. Petra, Medveje pa so lučke na nasprotnem bregu. Pomirjeni in rešeni komarjev se odločiva, da bova prespali kar pred cerkvijo. Raztegneva spalni vreči in upava, da naslednje jutro, v nedeljo, ne bo maša prezgodaj.

Terenski dnevnik, 15. 7. 1995

Iz Klaričev se gre prek potoka na Medveje. Je ena kolovozna pot. Se gre zmeraj v desno. Smo šle po cesti, kokr so ble vasi zložene. Iz vasi v vas smo šle po grdem, po stezicah. Jaz sem nesla jajca na glavi in tako sem šla kot po stopnicah. Notri ko v šterno in pole gori. Jaz sem skakala ko veverica, ko skače iz veje na vejo. Tako sem šla s plenierjem na glavi, ko sem bla mlada in nikoli nisem razbila jajc.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Ob petih zjutraj naju pred pokopališčem zbudi mož v delovni obleki. "Koji ste?! Ste živi ili mrtvi?" vzklikne. Zakaj spiva ob pokopališkem zidu, oboroženi s fotoaparatom, nahrbtnikom in kamero, mu uspeva razložiti le na pol.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Nekoč sem se izgubila tudi jaz. Nisem bila sama, z menoj so bile tudi druge Šavrinke. V mraku smo zatavale in blodile po snegu brez uma. Grozno nas je bilo strah, da bi morale prenočiti v gozdu. To bi bila gotova smrt. Na srečo se je od nekod vzel psiček, ki je imel okoli vratu svetlo medaljo. Šle smo za njim in ta nas je kmalu pripeljal do hiš.

Marija Franca, Šavrinke zgodbe II, str. 56

Po sončnem vzhodu greva proti Marčineškemu polju. Mladi par, Ivan in Suzana, naju povabi na belo kavo in piškote.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

*Sm pršla v Medveje iz Klaričev. Inu nest plenier na glavi...
Sm mela mrzlico. Ma, kaj čem nardit? Sem šla v eno hišo.
Malo rakije sem prosla. Me je čakal cel kozarec rakije. Sem
spila cel kozarec, dala plenier na glavo inu šla zdrava naprej.*

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Iz Marčinegle nama fantek pokaže bližnjico do Paladinov. Tu se začne najboljši del poti. Vsi naju sprejemajo neverjetno lepo. Marijo Kantonjerco zelo dobro poznajo, poleg nje omenjajo še dve Šavrinki, Marijo iz Mostičja in Anico iz Kubeda. Občutek imava, da sva tako lepo sprejeti zato, ker je Marija Paladincem ostala v lepem spominu.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

So pozidali, so strašno naredili ljudje!

Marija Franca, komentar ob fotografiji, Gračišče, 14. 9. 1995

Jedro Paladinov je trg, ki ga obkroža šest hiš. V eni, pri Rašpoličih, je spala tudi Marija. Ob najinem prihodu nastane na vaškem trgu pravo zasedanje. Paladinci se maksimalno angažirajo okoli naju. Pijemo kavo in vsi sprašujejo, kako je z Marijo ter kaj počneva tu. Pokažejo, kje so Šavrinke privezovale osla, Romano pa celo stvar še demonstrira. Krojač Lucijano pripoveduje zabavne zgodbice, ki so nastale zaradi nesporazumov med različnima jezikoma. Ko so Šavrinko Tonino vprašali, zakaj je prejšnji teden ni bilo, je odgovorila: "Burja je pihala, Toninca se je bala!" Paladinci so zadnji dve besedi razumeli po svoje ...

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

*Z Rašpoliči so žlahta ti od Romanota.
Sem spala več botov tu. V tej hiši
sem spala. Ko je bil pogreb so skuhali
za vse pogrebce. Snaha je jokala:
"O lipi zakon moj, o lipi tičič moj!
Kako smo hodili u Pazin skupa!
Kako smo hodili k maši skupaj!"
Tašča je tekala po hiši in kričala:
"Zaneta! Dajte Mariji jest i pit! I
ona je plakala!"*

Marija Franca, komentar ob fotografiji,
Gračišče, 14. 9. 1995

Iz Paladinov naju spustijo šele potem, ko nama Lucijano in Ernest očistita in posušita blatne čevlje. Na poti v Ščulce ljudje, ki se vračajo od maše pozdravljajo "A ste došle Šavrinke! Vas čakamo." Cela Vrhovščina naju pozna, saj je pred cerkvijo Milenko razlagal, kaj se mu je zgodilo ob petih zjutraj na pokopališču. "Nisam znao, su živi ili mrtvi!"

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Na spološno smo lahko hvaležni ljudem po Istri. Dolga desetletja so nas prijazno sprejemali in nam stali ob strani. Spoštovali smo drug drugega in ena revščina je tolažila drugo.

Ko dospeva v vas, srečava Jolando, ki v senci pred hlevom lušči grah. Kmalu se pridružita še Josip in Bepo.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Ščulci gledajo proti morju. Imajo zgodnje češnje. So hodili prodajat v Pazin. So bolj odprti ljudje.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Bepo naju povabi k sebi domov na kosilo. V tej hiši je nekoč spala tudi Marija. Topel sprejem še vedno velja. Pijemo malvazijo in se pogovarjamo: "Znate, kako je kad Šavrinka pije vino? Pola litra popije biga, pola litra popije ona".

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Nudili so nam hrano in prenočišče. Vrli Bepiči so od vselej dali jesti ljudem.

Marija Franca, komentar ob fotografiji, Gračišče, 14. 9. 1995

Po kosilu nadaljujeva mimo Barušičev in Luskičev.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Luskići. Tu zad je bil en samec, en sam človek. Vselej so nas čakala jajca od vseh, posebej od enega samskega. Nam je dal vino in na kozarcu je bil žamet. In mi je dal kozarec. Sem čakala, da se bo obrnu stran, da bom z roko počistla. Ma vrag se ni obrnu. Smo pojedli vse. So rekli: "Vrag šavrinski, si mogu bit doma!" So bli tudi strupeni. Smo mogli bit z njimi, bi se užalili drugače.

Marija Franca, komentar ob fotografiji, Gračišče, 14. 9. 1995

V Senju je čutiti mestno razpoloženje. Mogoče zaradi gostilne Lambada, ki je v drugih vaseh ni. Ena izmed ženic se čudi, ker ne pozna Hermana in Jožeta iz Ljubljane, ki pečeta piškote.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Kaj je vse zraslo zad za mano! Ko en gradić je ta Senj, una ulica po sredi, ni res!?

Marija Franca, komentar ob fotografiji, 14. 9. 1995

Od Senja nazaj proti Vrhu prehodiva najlepši del poti, vseskozi po grebenu. Na začetku blatna, nato zaraščena steza se kasneje spremeni v pot, tlakovano z neobdelanimi kamni. Ko se povzpneva višje, zaslišiva zvonjenje z Vrha. Med zidove hiš prideva ob polmraku. Cesta vodi naprej v center vasi, na trg pred cerkvijo, kjer posedajo starejši moški. "A ste se vratile cure!"

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Sem nesla 600 jajc v plenierju iz Vrha. Sem bla noseča šest mesecev z Jolando. Poštar mi je pomagal dat z glave plenier. Rekel je: "Da bi ja poznal tvog muža, ja bi ga poslal... !" Sem rekla: "Kaj bi pošiljali moža, jaz grem kar sama!"

Maruja Franca, intervju, Gračišče 14. 9. 1995

Ko zapustiva Vrh, se prične bliskati. Utrujeni razmišljava, kje bi lahko prespali. Ker se pripravlja k dežju, greva proti vasi, nazaj v Sveti Donat. Dvakrat obhodiva vas in upava, da bova našli kakšno štalo ali senik, kjer bi bili vsaj suhi.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Smo imeli vsaki svoje ljudi. So bli sigurni, da pridemo. Tudi uro kdaj. Smo zmeraj prišli ob isti uri v vas. Samo zanesljiv moraš biti s preprostimi ljudmi. So mi rekli: "Povem samo tebi..."

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Srečava domačine. Vsi bi se radi pogovarjali, midve pa sva utrujeni in zaspani. Prijazni gospod naju povabi k sebi domov, kasneje se izkaže, da je prav v hiši številka 26, pri Županovih, spala tudi Marija.

Terenski dnevnik, 16. 7. 1995

Smo bli prijatli, sem rada hodila sem. So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je pršla Šavrinka, so me vprašali: "Kaj, čemo reč, je pršla Šavrinka?" So se bali, da bi se užalla, "Ma, neč!", sem rekla. Zaradi mene, mi je prav, če mi reče Šavrinka. Mi smo pristali, so nas spoštovali dosti. Mi nismo niti znali, da smo Šavrini, zdaj smo Šavrini vsi.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Po jutranji beli kavi nama pokažejo pot na kratko za Maruške. Ko prispeva do poznanega dela ceste, se počutiva domače, sploh, ko zagledava buzetski grad.

Terenski dnevnik, 17. 7. 1995

Pod Buzetom, pod Fontano, tu so nas lovili policaji. Kakor da je tu meja od Avstrije in Hrvatske! Nismo se ustavili v Buzetu, smo mogli bežat hitro. Smo bili prisiljeni vsi obrtniki dati nekaj gramov zlata. Smo plačevali ličenco.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 9. 1995

Iz Buzeta se vzpenjava po štrpedskem klancu. Sediva pred Marketom, kjer je bila nekoč gostilna, in utrujeni občudujeva frajerko Marijo, ki je pot prehodila vsak teden.

Terenski dnevnik, 17. 7. 1995

V Štrpedu je bla gostilna. Tu smo se ustavili, ko smo se vračali. Gostilna Pri Milanu se je reklo. Vino je blo ko špeh, močno vino, se je držalo za posodo.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 7. 1995

Prideva na mejo in pokličeva Marijo.

"Kaj ste že nazaj? Nista rekli v sredo?"

"Na meji sva."

"A tako blizu. Ben, prideste čez eno uro!"

To uro počivava na meji. Ko stopiva na dvorišče v Gračišču, naju Marija čaka na vratih. "Zdravo, Šavrinki!"

Ker sva zamudili, je bila v skrbeh, da nimava težav s hrvaško policijo na meji. "Ma tam ni policajev, v tistih hribih, samo v Buzetu je treba pazit," pravi. Pri Mariji se počutiva kot doma. Nihče ne komplicira, nahrbtnike odloživa v sobo, usedeva se v kuhinjo, Marija si požvižgava in večerja se pripravlja.

Še pozno v noč se pogovarjamo.

Terenski dnevnik, 17. 7. 1995

Kadar smo prišli pod vas so osli zarjuli. So pritekli otroci naproti, kšni starčki, ki so želeli. Smo jim dali kaj... Vseeno, unga veselja, ki je blo takrat, ga ni.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Zjutraj se kar ne moremo posloviti in šele ob enajstih odrineva iz Gračišča mimo Kubeda proti Trstu. Brez jajc, pa tudi dobrih deset ur kasneje kot Marija.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Smo prišle od tam tako po mraku, Zdrava Marija pač. Smo se tako malo ulegli in počivali. Kadar je bilo enajst ur, smo spet ustali in obložili osla in smo šli takoj ponoči v Trst. Na kraju vasi smo se počakali. Smo šli v koloni, v vrsti. In prvi del poti je bil posvečen molitvi. Smo molili rožni venec. In pole smo šli, smo se pogovarjali, pa smo primli za špag, pa smo spali za oslom, pa so bli eni kupi na cesti, ni blo asfaltiranega, vsako tolko smo se zaleteli v uni kup. Takrat smo se vsi zbudili in smo se krohotali. Smo rable pet ur najmanj do Trsta.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Iz Kubeda proti Rižani Marija svetuje, naj greva po bližnjici. Hodiva po vedno bolj zaraščениh poteh. Iz bodljikavega grmičevja prideva na plano nad rižanskim kamnolomom. Pravo stezo, ki vodi iz Kubeda do Rižane in po njej zaradi avtomobilov nihče več ne hodi, najdeva šele kasneje.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

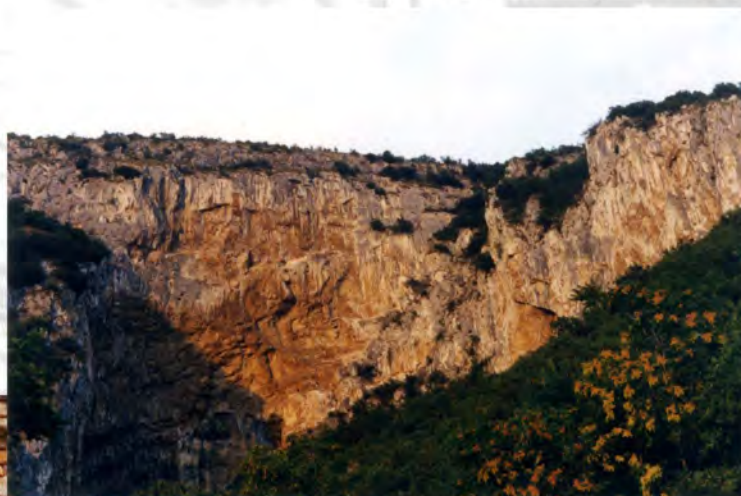

Kubed–Rižana se gre na kratko. Se gre po eni poti do konca vasi, onde obrne ven, navprek doli. Pride spet ven na most nad Rižano.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 18. 7. 1995

Kolo starega mlina na Rižani pri Mostičju je spet v teku. Po glavni cesti, izven negotovih bližnjic, ki vodijo do kamnoloma, se vzpenjava proti Črnemu kalu in navzgor proti osapski vali. Ob enih popoldne hodiva po razbeljenem asfaltu magistralne ceste Koper–Ljubljana. Od časa do časa nama pohupa smrdljiv kamion.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Od mlina po cesti malo naprej, potem v desno. Se gre ondi poprek na cesto, kjer so bili vinogradi. Zdaj niso več.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 14. 7. 1995

Bližava se maloobmejnemu prehodu v Ospu. Srečava dva karabinjerja z juga Italije. Pogovarjamo se v mešanici slovenščine, italijanščine in španščine. Navdušena nama pozirata, zdi se, da je najin prehod prijetna popestritev delavnika.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Tam naprej je blok in črpalka. Vprašaste za najkrajšo v Trst.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Preden dospeva do Mačkovelj, srečava sina lastnika gostilne Pri Rokotu, kjer se je Marija ustavljala nazaj grede iz Trsta. "Ja, ja, znam, so ble Šavrinke, ma jaz sem bil še otrok. Z mojo mamo so se poznale dobro. So prišle z osli in osel je imel na vsaki strani eno vrečo. So prinesle ribe iz Trsta in so si ocvrle. Smo jim dali olje naše in so šle naprej. Tam so ble iz Kubeda. Ene štiri so stalno prihajale, vsaki teden".

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Na pol poti, v gostilni Pri Rokotu, smo počivale. Tu smo se okrepcale, me in živali. Nato smo šli dalje.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Povzpneva se v Mačkovlje in na drugi strani zagledava Trst.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

V levo gre cesta v Trst, v desno v vas Mačkovlje. Na kraju vasi so neke hiše zazidali, uprašte, kako na bližnjico v Akvilo. Prek hriba je pot... Doli je velika rafinerija. Štiriinštiridesetega leta je gorela cel teden. Zavezniki so bombardirali. Do nas se je slišalo. Strašno kot sodni dan. Dim se je vlekel, v dimu smo bili ko ponoči.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Propadajočo in z jumbo plakati polepljeno stavbo nekdanje mestne davčne carinarnice komaj najdeva. Marija financarjev in njihovih predpisov ni mogla spregledati.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Tam je bila doana, smo rekli, carina. Ko se pride z Doline na glavno cesto za Trst. Še zdaj je tam ena stara hiša. In pod ono hišo so nas pretipali, vse kaj jemamo in smo mogli povedat in smo šli

naprej. In še naprej so čakali par teh karabinjerjev, vse so nas spraševali, in smo mogle še enkrat povedat, kaj nesemo. Ma niso bili strogi. Njim se je šlo za kakšne večje stvari, za jajca v bisagah so znali. So iskali kakšne cigarete. Pole po vojni, ko se ni več hodilo po jajca, smo cigarete prodajali. Iz Hrvaškega smo nosili v Trst. V Trstu so prodajali na vsakem vogalu cigarete, otroci, odrasli ...

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Skozi predmestje dobiva štop do središča Trsta, kjer se naenkrat znajdeva v hrupnem prometnem vrvežu.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Od doane smo šli po eni cesti, naravnost k Sveti Ani je šla. Tam je veliko pokopališče. In smo šli gori k Svetemu Jakobu, nismo šli v tunel. Zdaj je tunel za it v mesto.

Marija Franca, intervju, Gračišče 3. 12. 1994

Na Piazzii Garibaldi, kjer je Marija prodajala jajca, se danes prodajajo časopisi in cvetje. Zlata Mati Božja, kip, o katerem je Marija pripovedovala, se izgubi med avtomobili in mestnim živžavom.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Boste vidli Mater Božjo na velikem stojalu. Najprej smo prodajale tukaj, onde v desno na pločniku. Hlev je bil blizu Piazzee Garibaldi. Pri postaji železniški smo na koncu tudi prodajali. So pršle trgovke in kupile od nas in nesle po hišah. So hodili trgovci in so kupovali, na drobno in debelo, kakor je blo. Včasih so vzeli tudi magazini jajca, kakor so rabli. To je blo najboljšee. Vse hkrati.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 17. 7. 1995

Zdaj pa samo še betolo poiščeva.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Za nazaj smo kupile, kar so nam naročili po Istri in nekaj za sebe, za nest domov. Smo kupili platno, rakel konca, riž, sladkor, sol, poper, petrolej, rute, robčke... Doma so vsi čakali, kaj jim bomo prinesli. Smo prinesli tobak in kartafino, to je blo obvezno. Ta glavno je bil tobak, šibice, kartafina, petrolej inu olje inu sol. Ni blo nič v trgovinah.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

Na Via della Sorgente najdeva dve betoli. Prav presenečeni sva, da v Trstu obstajajo takšne ulice in gostilne. Naročiva po četrtno vina in sva neizmerno zadovoljni. Utrujeni odštopava domov, medtem ko se je morala Marija peš vrniti v Gračišče.

Terenski dnevnik, 18. 7. 1995

Od merkata malo nižje, ene ulice prej, ko se pride na križišče, kjer je Piazza Goldoni, ondi so ble betole. Dve gostilni sta danes tam, De Maestri in... Je bla tam hrana domača, tako bolj poceni. Smo si vzeli krožnik mineštre ali tripe inu smo vzeli ocvrte ribe za domov. Je bilo bolj tako, za une, ki imajo malo šoldov. En bot si je en naročil tegoline. Ni znal, kaj je to, in je tel dobro jesti. Inu pole je dobil navadne fižolete.

Marija Franca, intervju, Gračišče, 3. 12. 1994

